

SPROGETS SITUATION OG SPROGTEORI

- RETTESNØRE OG -APPARATER

Af Jørgen Chr. Bang & Jørgen Døør (Odense Universitet)

1.

Sprogforsker- og dansklærer-aktiviteter er normative, såvel syntaktiske, semantiske som pragmatiske. Herved ligner de andre sproglige handlinger.

Det særlige kommer ind når sprogforskeren og dansklæreren fremtræder som om de var neutrale autoriteter i beskrivelser og fordømmelser af elevers og studenter sproglige udtryk.

I modsætning til situationen i de sidste mange år er der på ny en bredere fag-offentlig interesse for at vi går i dialog med hinanden om vores delagtighed i *det danskfaglige kompleks* (universitet, folkeskolen og gymnasiet, disse institutioners elever, lærere, censorer, problemer og materialer, omgivelserne, EU etc). Dvs at vi sammen prøver at reflektere over spørgsmål som:

Hvad er, gør, mener & betyder vi modersmål-forskere i organiseringen af danskfaget, de forskellige institutioner, øvrige traditioner, text-autorisationer mv?

Hvilke implikationer har vore modeller, begreber og beskrivelser for den danske kulturelle og pædagogiske udvikling?

Det gælder om at værne om det danske sprogs livs- og udviklingsmuligheder. Det betyder at vi må tage stilling til, om vi vil fremme dialog eller diktat. Og mon ikke vi snart – efter et kvart århundredes paradigmestabilitet – står over for en ny folke- og studenterbevægelse, som igen vil være med til at gøre os opmærksomme på, at vores fag har andre og større værdier, end det hidtil gældende paradigme har peget på? Tænk fx på Erik Hansens karakteristik af dansk grammatik i indledningen til *Dæmonernes Port* (1977), hvor grammatikken omtales som en kedelig disciplin der skal overstås før man kommer til det interessante og væsentlige i danskstudiet.

Samtidig med at danskfagets sproglige side har været nedprioriteret i skolesystemet, er det blevet en udbredt betragtning, at det nu står dårligt til med ungdommens beherskelse af dansk, når det gælder om at læse og skrive. Selvom

vi er delvis enige i diagnosen, finder vi dog grund til at se situationen i sammenhæng med den udbredte opløsning af værdige og seriøse kommunikationsmåder, og ikke blot søge stadig mere raffinerede apparater til diagnosticering af fejltyper.

Når vi i det følgende kaster et kritisk lys på professor Ole Tøgebys artikel "Vås, vrøvl og sludder" i *Mål & Mæle* (November 1993), så må det forstås som en kritik af en faglig prototype mere end af personen Ole Tøgeby.

2. "Vås, vrøvl og sludder"

Sprogteorier er politiske interventioner samtidig med at de er udtryk for "viden". Universitetets sproginstitutioner er politiske institutioner som institutionalisering af "gyldig viden".

Når en professor i dansk sprog udtaler sig om moderne sprogbrug, så er det et indgreb i og et forsøg på at regulere sociale handleregler og sædvaner. Når en journalist i massemedierne fortæller læserne om, hvad der er fornuft og sludder i omgangen med det danske sprog, så er det igen en normativ aktivitet samtidig med at det kan være information.

At vi som sprogteoretikere altid også er sprogpolitikere, medfører et ansvar eller en fordring om refleksion og selvrefleksion over, hvilke politikker og tendenser vi og vore teoretiske arbejder egentlig er forenelige eller uforenelige med.

At socialiseres er også at blive til-rettet, at lære sit modersmål er at tilegne sig bestemte sprogvaner bl.a. gennem omgivelsernes paradigmer og gennem deres rette-aktiviteter. Vi har vel alle være udsat for flg. formler:

"Sådan siger MAN ikke!" "Sådan hedder det ikke!" "Det kan MAN ikke skrive!" "Det er mere korrekt at skrive sådan i stedet for sådan!" osv.

To tekster om moderne dansk giver anledning til at diskutere forståelsen af retteproblematikken, nemlig Ole Tøgebys artikel "Vås, vrøvl og sludder" og Søren Brandts kommentar "Sludder og vrøvl" i *Weekendavisen* 22.-27. april 1994, p 13.

Tre spørgsmål trænger sig på:

- Hvad er det for sprogfilosofier, de to forfattere har?
- Hvad er det for en rolle de påtager sig i forhold til modersmålslærere?
- Hvad er deres analysers og direktivers teoretiske værdi?

Pladsbegrænsningen muliggør desværre kun en skitse-mæssig besvarelse af spørgsmålene.

Ole Togeby (herefter OT) beskæftiger sig i sin artikel med "formuleringsfejl" og "dårlige formuleringer". OT er øjensynlig i tråd med en dansklærertradition, hvor der lægges (mest) vægt på

- (i) at lære elever at undgå fejl til hverdag, og
- (ii) at lærerne har et "arsenal af forskellige fejltyper, som de kan finde, registrere og tælle op". (OT, p. 19), for så ved eksamen at afveje, hvor meget en fejl trækker ned på karakteren.

I stedet for interessen for den mekaniske fejlvægtning foreslår vi en alvorlig overvejelse over, om det ikke ville gavne vort modersmål mere, hvis universiteter og seminarier finder frem til andre mål og midler til at stimulere, udvikle og bedømme sprogbrug på, så interessen samles om de forhold der forhindrer kommunikation.

OT skelner med overfladisk klarhed mellem tre formuleringsfejltyper. (Med udtrykket "overfladisk" intenderer vi ikke noget pejorativt, men ønsker at pointere, at en klarhed på overfladen er forenelig med en uklarhed i dybden.) OT's tre typer er: *sludder* (sandhedsfejl), *vrøvl* (logiske fejl) og *vås* (semantiske fejl).

2.1. Sludder - eller sandhedsfejl

OT indleder sin behandling af "sludder" med flg. definition:

Sludder - sandhedsfejl er ytringer som ganske åbentlyst ikke er sande om de forhold de ellers vellykket henviser til, og er udsagn om [...]. (OT: 18-19).

Derpå illustrerer han fænomenet ved et citat fra en studentereksamens-stil:

(Ex-1): For at bevise overfor venner og bekendte, at man har været forskellige steder i verden, får man taget billeder af sig selv stående foran monumenter. Disse monumenter er blot opstillet som en dokumentation af ens tilstedeværelse. (Vor understregning)

OT og Søren Brandt (herefter SB) er rørende enige om, at teksten skal tolkes derhen, at ordet "ens" henviser til "man", turisterne, der har været i Grækenland. En anden, rimeligere, tolkning er imidlertid også mulig, idet den fremhævede sætning kan tolkes som et kluntet udtryk for flg. lingvistiske form:

(RT-1): Disse monumenter er blot 'med på billedet' som en doku-

mentation af ens tilstedeværelse i Grækenland.

Da OT åbenbart ser bort fra en sådan rimelig tolkning, så skriver han vredt eller skolemesteragtigt:

Det må være usandt - efter alt hvad jeg ved om verden - at de græske tempelruiner kun er opstillet for at dokumentere at nogle turister har været i Grækenland.

Uenigheden mellem OT/SB og os er, at vi hævder, at (RT-1) er en rimelig tolkning af teksten, hvorimod OT og SB åbenbart hævder, at den eneste rimelige tolkning af teksten er:

(OT-1): Disse monumenter er blot opstillet som en dokumentation af turistens tilstedeværelse.

Vores påstand er, at ud fra OT's definition på "sludder" er citatet ikke et eksempel af typen, fordi:

- den fremhævede sætning ikke henviser til og er udsagn om "monumenter, der er opstillet for turistens skyld",
- den fremhævede sætning er derfor ikke ganske åbenlyst falsk,
- kun en tolkning ala (OT-1) får sætningen til at falde ind under typen "sludder",
- (RT-1) er en mere rimelig tolkning end (OT-1).

OT overser tilsyneladende den dialogregel, der siger, at med mindre rimelige tolkninger dominerer, så vanskeliggøres eller umuliggøres med-delelse. Søren Brandt skriver:

Man kan med rette tvivle på at de græske tempelruiner kun er opstillet for at dokumentere at nogle turister har været i Grækenland, og udtrykket er altså logisk sammenhængende, men indholdet åbenlyst usandt. (SB: 13, vore fremhævelser.)

SB forpligter sig hér tilsyneladende på, at såfremt vi med rette kan tvivle på et udsagn, en proposition "A", så er påstands-indholdet åbenlyst usandt. Nogle kan med rette hævde, at der ikke er nogen mening med tilværelsen. Følger det heraf, at så er det åbenlyst usandt, at der er en mening med tilværelsen?

At der er lingvister, logikere og filosoffer, der deler SB's logik er muligt, men ud fra vores filosofi og sprogteori begår SB en logisk brøler. For det følger ikke med logisk nødvendighed, at hvis vi "med rette kan tvivle" på A, så er A åbenlyst usand eller et falsk udsagn. Selv ud fra den klassiske, analytiske de-

inition af viden som "*justified true belief*", følger det ikke, at hvis vi "med rette" kan betvivle A, så er A åbenlyst usand. Det følger højst, at så er A usand i en bestemt tolkning. SB synes at overse, eller ikke være helt hjemme i, distinktionerne mellem "åbenlyst usand" og "usand", eller mellem "sikker viden" og "viden".

Vores forslag til dansklærere er, at de ikke skal kategorisere (Ex-1) som en fejl af typen "sludder", for der er ikke nødvendigvis tale om sandhedsfejl. Med hensyn til OT's valg af terminologi blot dette, at for common-sense er "sludder":

- uklare udtryk
- udtryk der er så uklare at det ikke kan afgøres, hvad de udtaler sig om, eller
- udtryk der er falske
- udtryk der er åbenlyst usande.

Bestemmelserne skal læses i lexikalsk orden (jf. Rawls), men OT vælger altså den mindst centrale betydning, og det kræver en særlig begrundelse.

2.2. Vrøvl - eller logiske fejl

OT indleder sin analyse med at definere "vrøvl" således:

Vrøvl – logiske fejl er ytringer som ikke tæller som udsagn om det de ellers vellykket henviser til, fordi de logisk set er inkonsistente, paradoksale eller selvmodsigende. (OT:20).

Og hans illustration af denne fejltipe er:

(Ex-2): Forholdet mellem rejsedrømme og virkelighed beskriver Carsten Jensen som to vidt forskellige ting. (OT:20).

Lad os med det samme sige, at vi ikke helt har fundet ud af, hvilken opfattelse af "logik" og dermed af "udsagn/proposition", OT benytter sig af. Men vi gætter på, at det er en traditionel analytisk objektivistisk, selvom OT glat væk hævder, at selvmodsigende udsagn kan være meningsfulde. Kan det tænkes, at OT tilskriver selvmodsigelser "sense", men fraskriver dem "reference" i Frege'sk forstand? OT's argument for at (Ex-2) illustrerer fejltypen "vrøvl" er flg.:

Det er noget vrøvl fordi det er en selvmodsigelse at ét forhold mellem to ting, i sig selv skulle være to forskellige ting. Meningen må være at 'drømme' og 'virkelighed' er to forskellige ting. (OT:20).

SB er dybt uenig med OT og formulerer det således:

Her træder professoren dog selv i spinaten, og jeg vil betegne såvel teksteksemplet som hans analyse af det som *sludder*: selv om et forhold (måske) ikke kan være to forskellige ting, kunne det da udmærket *beskrives* som to vidt forskellige ting, f.eks. dels som et modsætningsforhold, hvor drømmene skuffes af virkeligheden, og dels som et selvopfyldelsesforhold, hvor virkelighedsopfattelsen besnæres af drømmebillederne. (SB:13)

OT mener, at man vrøvler, hvis man siger eller skriver:

(OT-2): Et forhold mellem to ting er selv to forskellige ting.

Deroverfor hævder SB for det første, at det ikke er vrøvl at hævde:

(SB-2): Et forhold mellem to ting kan selv *beskrives* som to forskellige ting. og for det andet, at det måske er sludder at hævde (OT-2), men som skrevet kun måske sludder.

To sprogkompetente folk er således uenige mht om (Ex-2) er en selvmodsigende, paradoksal eller usammenhængende ytring (i parentes forstår vi ikke helt, hvorledes noget der fremtræder som "usammenhængende", glat væk kan henvise). Noget tyder på, at OT og SB både er enige og uenige om forholdet mellem sprog og virkelighed, "*word-world*". Det afgørende er imidlertid, at der er andre opfattelser end deres. Derfor mener vi, at det er forkert at dømme og bedømme studenterstile, som-om der kun var én filosofi og én tolkning.

I vores teori gælder det, at

- et forhold mellem to ting kan selv *være* to ting (en ontologisk påstand),
- et forhold mellem to ting kan selv *beskrives* som (mindst) to ting (en epistemologisk påstand).

Hvis vi arbejder ud fra denne teori, så er (Ex-2) ikke vrøvl, selv om det er et lidt kluntet udtryk.

For os er kategorier som "sludder" og "vrøvl" pragmatiske kategorier. Dvs. at en forståelse af dem implicerer henvisninger til sprogbrugerne, i.e. eksaminand, eksaminator og censor. Når du i en dialog siger om en text, at den forekommer dig at være noget usand eller selvmodsigende, så karakteriserer du både sagen, personen, dig selv og situationen (og situationen er altid en tolkningssituation).

Ligeledes er vi nok uenige med OT om, hvilken kategori "udsagn" tilhører. For os er "udsagn" en pragmatisk kategori. ("A er en proposition" betyder at A tilhører en pragmatisk kategori, "A er en indikativisk sætning" er en semantisk

bestemmelse, "A indeholder ordet *at* som indleder" er en syntaktisk bestemmelse, der implicerer semantisk og pragmatisk bestemmelse.)

Prøv at overveje, om vi ud fra OT's kriterier for "vrøvl" må karakterisere flg. lingvistiske form som en sådan fejltype:

Kapitalismen gør os ekstremt isolerede og usunde, og samtidig er vi mere afhængige af hinanden end før.

Ytringen henviser vellykket til "kapitalismen", endvidere er den et korrekt og sandt udsagn om den, og endelig har den karakter af paradoks og en art selvmodsigelse.

2.3. Vås - eller semantiske fejl

Vås definerer OT således:

Vås er ytringer som slet ikke giver mening, fordi afsenderen med ordene ikke vellykket henviser til ting og forhold i nogen situation, og fordi ordene hverken kan tolkes bogstaveligt eller forstås som billedlige udtryk (metafor eller metonymi). (OT: 21)

OT er her ude i et særdeles interessant ærinde, og for dem der skal bedømmes og censureres af ham, eller for personer der deler hans sprogpraxis, er der også tale om et vitalt ærinde. Når OT (og andre) plæderer for at en text er meningsløs, så betyder det, at de i virkeligheden ekskluderer den fra overhovedet at have nogen tolkning! Og stærkere nedvurdering af en text kan vi vel i karaktersammenhænge ikke tænke os. Med dette *in mente* er det værd at se på OT's eksempel og hans kommentarer hertil:

(Ex-3): I Utopia - intetsteds lever turisten i den moderne teknologiske verden med sine rejsedømme. Hans længsel efter at rejse, skyldes længslen efter eventyr »dvs mellem bevægelsen i rum og forandringens ånd, mellem indre og ydre«. (OT: 21, vor understregning)

Hvis OT nu overholdt sine egne kriterier for "vås", så kunne han vel ikke skrive:

Man kan ganske simpelt ikke tillægge det nogen mening hvis man opfatter at der står: *længslen (...) mellem bevægelsen i rum og forandringens ånd, mellem indre og ydre*. Man kan ikke have en *længsel mellem noget*. Og det giver heller ikke nogen mening hvis man læser at der står: *eventyr »dvs. mellem bevægelsen i rum og forandringens ånd, mellem indre og ydre«* for man kan ikke have: *eventyr det vil sige mellem ...*

Læg mærke til, at OT giver en tolkning af teksten, for derpå at hævde, at hvis man forstår den på den måde, så er den meningsløs. At han enten er usikker i sin

tænkning eller skriver kluntet kan yderligere dokumenteres ved, at han i forbindelse med endnu en tolkning af teksten fortsætter:

Og man kan ikke sideordne *bevægelsen i rum og forandringens ånd*; meningen er forøvrigt (det er jo et citat) *forandringen i ånd*, og det ville jo give bedre mening.

Hvordan kan OT tale om en bedre mening i forhold til noget, han postulerer er meningsløst? Den korrekte udtryksmåde måtte være: "(...) og det ville jo give en mening!"

Desuden synes der her at kunne være tale om en **tydningsfejl** der giver OT tolkningsproblemer: *forandringens ånd* kan være en læse-, skrive- eller trykfejl fra eksaminandens side, eller en læsefejl fra OT's side for *forandringen i ånd*. Igen et spørgsmål om forfatterens og tolkerens indsats for rimelige tolkninger. Og endelig: De to udtryk kan godt være synonyme.

Modsat OT mener vi, at vi godt kan have en "længsel mellem noget", når vi tolker ytringen således:

(RT-3): En længsel der ligger, eller er rettet mod det der ligger, mellem det indre og det ydre.

Vores pointe er, at når vi og man kan foreslå en sådan tolkning af teksten, så er den ikke meningsløs, men nok et noget ubehjælpsomt udtryk for "længslen efter eventyr". Og måske danner forlægget (eksamensteksten) ikke den klareste (contextuelle) indikation for eksaminanden af, hvad der er censors forventninger til og identifikationer af meningsfulde udtryk.

At karakterisere en persons ytringer som "meningsløse" er at ekskludere vedkommende fra samtalen, og samtidig en selv-beskrivelse derved at man beskriver sin egen mangel på forståelse af, hvor personen vil hen eller fra med sin ytring. Hvis vi godtager dette, så følger det, at "vås" ikke bare er en semantisk fejl, men også en pragmatisk fejl, nemlig autorens mangel på korrekt vurdering af læserens eller tilhørerens gode vilje eller formåen, samt tilhørerens eller læserens mangel på god vilje eller formåen til at tolke teksten og autoren som kompetent sprogbrug og sprogbruger.

3. Et forslag til dialog om rettepraksis

Når man som læser ikke kan forstå meningen bag en text og ikke kan komme til

at supplere textens menings- og betydnings-indikationer, dvs få yderligere informationer fra den der har skrevet teksten, eller fra andre der kan forstå teksten, ja så er man i en vis forstand en inkompetent læser og bedømmer af den tekst. Hvis man samtidig, som fx OT, er socialt defineret som om man generelt er kompetent til at læse, forstå og bedømme teksten, så er det en nærliggende refleks at fradømme teksten mening. Og samtidig fradømmes den fraværende forfatter, eksaminanden, evne eller vilje til at kommunikere forståeligt (uden mål & mæle).

I den nye Folkeskolereform er der indlagt mange gode viljer og spor som med god vilje og evne kan give stof til eftertanke, også i forhold til universitet og gymnasium. Fx hedder det om faget Dansk, at det handler om at udvikle elevernes kundskaber om *samspillet mellem udtryk og indhold*. og undervisningen skal fremme *elevernes lyst til at bruge sproget personligt og alsidigt i samspil med andre*. Endvidere hedder det (med vores understregning):

Eleverne udvikler deres færdighed i at give sprogligt udtryk for fantasi, følelser, tanker, erfaringer og viden i en form, der passer til situationen. (UM 1994: 14)

Vi mener, at der altid er grund til, ikke mindst for sprogforskere, at være opmærksom på,

- at forholdet mellem udtryk og indhold er levende og ikke mekanisk eller statisk,
- at sproget bruges personligt og alsidigt i samspil med andre personer og derfor ikke kan bestemmes af en datamat eller et retteapparat,
- at sproget bruges i situationer og ikke kan bestemmes uden tolkning og vurdering af disse.

Forholdene kan forstås i en **diktatorisk** logik, der siger eller praktiserer at et givet udtryk har et givet indhold, hvor hverken udtrykkets identifikation eller tolkningen af det står til diskussion.

Eller også kan de forstås i en **postmodernistisk** logik, der siger eller praktiserer at et givet udtryk indeholder hvad de enkelte isolerede individer lægger i det.

Men måske kommer vi nærmere en sund brug af sprogets potentiale, hvis vi øver os i at bruge og betragte sproget i en **dialogisk og dialektisk** logik, hvor forholdet mellem udtryk, indtryk og indhold er i bevægelse så snart det bevæger.

Figur 1 (til slut) er et andet udtryk for en dialektisk sprogteori, hvor vi bruger tegnet '&' til at indikere en dialektisk relation.

Det er et fornemt mål for skolen og menneskeheden at øve vores opmærksomhed på det elementære forhold, at vi bruger homomorfe udtryk forskelligt og gennem samtale og diskussion kan gøre de aktuelle udtryk-indhold-meddelelser til levende ord.

Lad os overveje om det ikke ville være en god ide og et overkommeligt projekt at gøre den danske studentereksamensstil til genstand for diskussion mellem forfatteren (eleven), læreren og censor ved den mundtlige eksamen.

Det ville være en praktisk computeroverskridelse.

Bibliografi

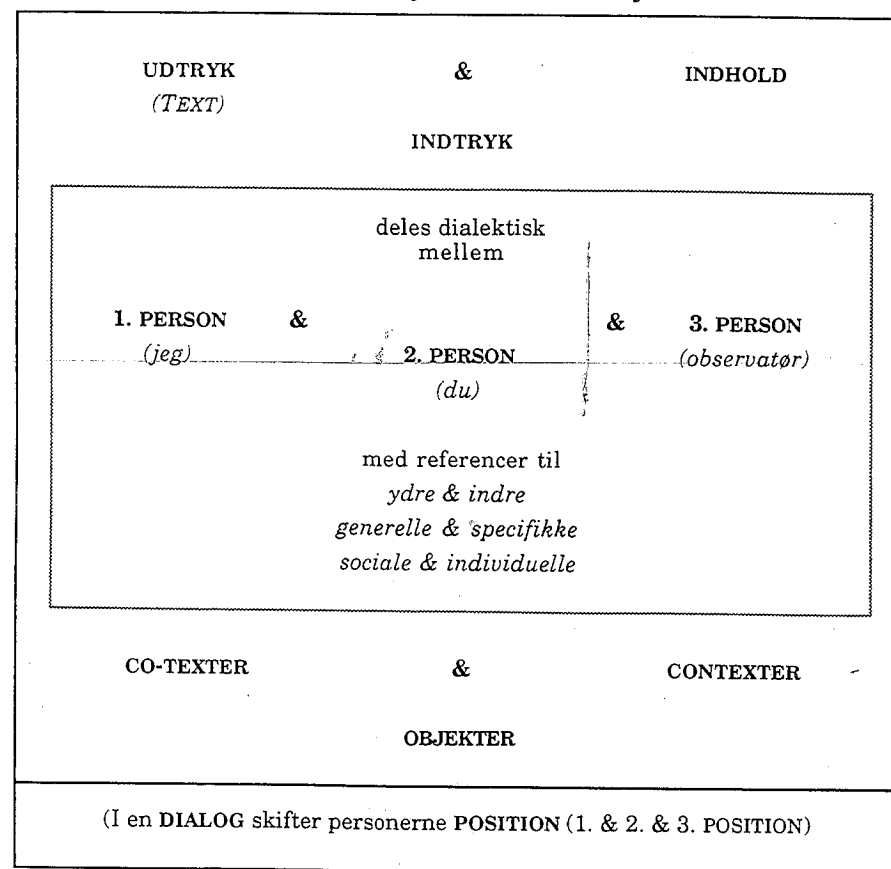
Søren Brandt: Sludder og vrøvl. *Weekendavisen* 22-27. april 1994.

Erik Hansen: *Dæmonernes Port*, 1977.

Ole Togeby: Vås, vrøvl og sludder. *Mål & Mæle* 3, November 1993.

UM: *Formål og centrale kundskabs- og færdighedsområder. Folkeskolens fag*. Undervisningsministeriet 1994.

Fig. 1. En model for dialogisk objektivisering af forholdet udtryk & indhold & indtryk

© Bang & Døer 7. nov. 1994

Mette Kunøe og Erik Vive Larsen (udg.):
5. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog,
Århus 1995

GISP! OM NOGLE RODORD I TEGNESERIER

Af Else Bojsen (Dansk Sprognævn)

Vi har fået en mængde nye udråbsord i dansk. Man kan sige: "*Gisp!* Jeg har glemt min madpakke" eller "*Leverpostej igen! Suk!*". De nye udråbsord ligner lidt ord som *Hjælp!* som når man fx siger: "*Hjælp!* Nu kommer jeg for sent!". *Hjælp!* kan imidlertid opfattes som et imperativisk udtryk, men det kan *Gisp!*, *Suk!*, *Hulk!*, *Støn!*, *Gab!* ikke. De betyder ikke "Du skal gispe, sukke, hulke, stønne, gabe", men de angiver at den talende selv gør det. De nye udråbsord bruges i stedet for eller som supplement til gammelkendte udråbsord og lydord som fx *åh*, *ak*, *uhu* og *pyh* til at angive den talendes forskrækkelse, resignation, sorg, besvær og kedsomhed. De nye udråbsord har dog det til fælles med *hjælp!* at de er verbalrødder (eller verbalstammer). Og i øvrigt vil det nok være mere rigtigt at sige at vi har fået en ny måde at danne udråbsord på: Man tager et passende verbum, kapper infinitivendelsen af, og vips har man et udråbsord! Det havde vi måske ikke fundet på hvis vi ikke var vokset op med tegneserierne sådan som de har været indrettet de sidste 50 år. Jeg tror i hvert fald at dannelsen af disse rodord og brugen af dem har baggrund i tegneserierne. Og jeg har derfor undersøgt forekomsten af rodord i tegneserier, først og fremmest i Walt Disneys Anders And og Co., i forhåndenværende hæfter fra 1951 til 1994. Det er dette tegneseriemateriale der skal præsenteres her.

Hvilken ordklasse?

Problemet er at det umiddelbart er vanskeligt at afgøre hvilken ordklasse rodordene tilhører. I tegneserierne optræder de som etfeltselheder som om de var udråbsord. Men de fungerer ikke som udråbsord, i hvert fald ikke direkte, som vi skal se om lidt.

I tegneserierne er der desuden som bekendt et stort forbrug af lydord, med mere eller mindre afsindige staveformer, og mange af rodordene forekommer side om side med sådanne lyd gengivelser, men de adskiller sig generelt fra lydordene derved at de ikke kun kan rumme forestillinger om lyd, men også forestillinger